

ADAM HROMIAK, JERZY MĄCZYŃSKI

Warunki pracy i ranga zawodu leśnika*

The Work Conditions and Dignity of the Forester's Profession

Rozwój cywilizacji związany jest nierozdzielnie z lasem. W miarę rozwoju historycznego i gospodarczego zmieniała się funkcja lasów. W początkowym okresie lasy wycinane były na dużych powierzchniach (deforestacja) w celu zdobycia gruntów pod uprawy rolne, a pozyskane drewno przeznaczane było głównie na cele opałowe. Wykorzystywano też wszelkie możliwe użytki uboczne pochodzące z lasów, także w celach konsumpcyjnych.

Zapoczątkowanie i rozwój produkcji przemysłowej spowodowało wzrost zapotrzebowania na drewno dla przemysłu okrętowego, górnictwa, hutnictwa i kolejnictwa, wreszcie dla przemysłu papierniczego. Stosunkowo duże obszary leśne, położone w pobliżu lokalizacji zakładów przemysłowych stanowiły, iż drewno było atrakcyjnym surowcem przemysłowym z uwagi na niskie koszty jego pozyskania i niewielkie odległości transportowe. Drewno było też zawsze podstawowym materiałem budowlanym.

Główny cel – pozyskanie drewna dla jego dalszego zagospodarowania budowlanego i przemysłowego – to charakterystyczna cecha okresu wykorzystywania gospodarczych funkcji lasów.

Wzrost świadomości społecznej, rozwój nauk przyrodniczych, w tym także leśnych, spowodowały, że zaczęto dostarczać również inne funkcje lasu, zwane pozaprodukcyjnymi, głównie ochronne. Wpływ lasu na kształtowanie się klimatu, regulowanie stosunków wodnych, zapobieganie erozji, kształtowanie krajobrazu oraz możliwości rekreacyjno-wypoczynkowego wykorzystywania obszarów leśnych powodują, że obecnie środowiskotwórczym funkcjom lasu nadaje się znaczenie nadrzędne nad funkcjami gospodarczymi.

Niejako skutkiem wymienionych zmian w nadrzędności określonych funkcji lasu jest częściowa zmiana warunków pracy w leśnictwie oraz generalnie inne spojrzenie na zawód leśnika i rangę tego zawodu.

* Na podstawie materiałów przygotowanych na sesję naukową pt. "W poszukiwaniu nowego modelu leśnictwa polskiego" – 13–14 września 1990 r. w Warszawie

Warunki pracy

Cechą charakterystyczną prac leśnych jest ich zróżnicowanie rodzajowe i przeważnie duży stopień energochłonności. W wielu przypadkach są to czynności o wysokim stopniu niebezpieczeństwa. Także ich wspólną cechą jest wykonywanie prac w zmiennych i szczególnych warunkach atmosferycznych. Są one również zróżnicowane w czasie i przestrzeni, co wynika ze względów biologicznych, terytorialnego rozprzestrzenienia powierzchni leśnych, warunków siedliskowych, a wreszcie z wieku i składu gatunkowego drzewostanów.

Typowym przykładem prac leśnych są czynności związane z gospodarką szkółkarską, hodowlaną i ochroną lasu, pozyskaniem drewna i jego transportem, pozyskaniem użytków ubocznych (żywica, karpina przemysłowa). Równolegle też, z uwagi na wielkoobszarowość gospodarstwa leśnego, wykonywane są prace związane z gospodarką łąkowo-rolną i rybacką, melioracjami wodnymi, i zabudową potoków górskich, gospodarką łowiecką, budownictwem drogowym i mieszkaniowym, a także z turystycznym zagospodarowaniem obszarów leśnych.

Wiele typowych prac leśnych charakteryzuje się niskim stopniem mechanizacji, a niektóre z nich, jak żywicowanie, zmechanizować się nie dają i oparte są głównie na wykorzystaniu siły i sprawności fizycznej robotników. Wzrost rozmiaru prac leśnych oraz zmniejszanie się zatrudnienia w leśnictwie zmuszały i zmuszają Lasy Państwowe do mechanizacji prac. Z różnych względów (brak producentów sprzętu w krótkich seriach, nierównomierność i niestabilność zaopatrzenia, niewystarczająca ilość środków finansowych) proces mechanizacji prac leśnych przebiega zbyt powoli. Stąd też prace leśne w Polsce w dalszym ciągu charakteryzują się wysokim nakładem pracy żywej, co w konsekwencji powoduje dość niski poziom ich wydajności.

Mechanizacja prac leśnych wymaga od wykonawcy zwiększonych kwalifikacji, gwarantując z kolei wzrost wydajności pracy i związany z tym wzrost zarobków. Powoduje większy stopień świadomości pracowniczej i rozwój specjalizacji zawodowej, stawia nowe wymagania organizatorom pracy, tj. kadry inżynieryjno-technicznej w nadleśnictwach, zarówno w zakresie planowania jak i nadzoru prac. W konsekwencji wydłuża się czas przygotowania procesu produkcji.

Opisane warunki pracy kadry robotniczej odnoszą się także do pracowników leśnej administracji terenowej, spełniającej oprócz funkcji ochronnych również funkcje dozoru i nadzoru nad wykonywanymi pracami leśnymi.

Wielkoobszarowość gospodarstwa leśnego i rozłożenie w czasie czynności gospodarczych stawiają przed pracownikami administracji leśnej szczególne wymagania w zakresie predyspozycji do wykonywania zawodu leśnika. Cykl produkcyjny w leśnictwie od momentu założenia uprawy do pobrania planu w postaci użytkowania rębego wynosi przeciętnie od 80 do 120 lat, stąd też efekty podjętych decyzji gospodarczych w konkretnych drzewostanach są widoczne nierzadko po wielu latach, a najczęściej możliwość oceny prawidłowości przyjętego postępowania dotyczy już... następnego pokolenia leśników. Wymaga to od pracowników leśnictwa szczególnej znajomości procesów biologicznych i praw rządzących tak złożonym ekosystemem, jakim jest las, umiejętności

przewidywania i posiadania wyobraźni, co najogólniej określić można "umiejętnością myślenia w czasie i przestrzeni". Historycznie zmieniające się funkcje lasu wywarły również wpływ na poziom wiedzy i wykształcenia kadry leśnej. Leśnik, od biernego wykonawcy czynności gospodarczych, bez potrzeby przewidywania ich skutków, poprzez wieki trwające obserwacje i doświadczenia gospodarcze, wsparte rozwojem nauk leśnych (od dyscyplin podstawowych do szczegółowych) stał się wysokiej klasy specjalistą, w sposób świadomy kształtujący przyrodę. Wymusza to konieczność stałego podnoszenia kwalifikacji zawodowych przez samokształcenie i szkolenie pracowników. Stąd też do poziomu wiedzy kadry przywiązywano w leśnictwie zawsze dużą wagę, tworząc sieć szkolnictwa zawodowego na poziomie średnim i wyższym.

Mówiąc o warunkach pracy leśników, nie sposób ominąć zagrożeń występujących przy pracach leśnych oraz ich skutków. Wysoki stopień niebezpieczeństwa wykonywanych prac, ich ciężkości i złożoności, jak również cały splot warunków, w jakich są one wykonywane, są przyczyną szczególnie dużych zagrożeń przy pracach leśnych. W związku z tym w leśnictwie mamy do czynienia ze szczególnie dużą, w porównaniu z innymi branżami czy gałęziami gospodarki narodowej, ilością wypadków przy pracy, w tym także śmiertelnych i ciężkich.

O ile dzięki podejmowanym działaniom w zakresie ochrony pracy obserwuje się spadkową tendencję w tym zakresie, o tyle w dalszym ciągu dominują wypadki powstające w procesie pozyskiwania i transportu drewna.

Ponadto prace w leśnictwie stanowią bezpośrednią przyczynę chorób układu oddechowego, układu krążenia i kostno-stawowo-mięśniowego. Z tych też względów w leśnictwie obserwuje się wysoki wskaźnik zachorowalności na choroby zawodowe, a szczególnie na chorobę wibracyjną. Szacuje się, że liczba zachorowań na choroby zawodowe w odniesieniu do liczby zatrudnionych jest w leśnictwie około czterokrotnie wyższa niż we wszystkich innych działach gospodarki. Być może wysokość tego wskaźnika wynika ze zwiększonej wykrywalności chorób zawodowych, dzięki stosunkowo niezłej sytuacji w zakresie obejmowania pracowników leśnictwa regularną i wyspecjalizowaną opieką lekarską.

W celu ograniczenia zachorowalności na chorobę wibracyjną i jej skutków, rozwinięto w leśnictwie w ostatnim dziesięcioleciu działalność w zakresie profilaktycznego lecznictwa sanatoryjnego dla robotników leśnych.

Ranga zawodu

Ranga zawodu leśnika, przynajmniej w naszym kraju, jest niestety, w porównaniu z innymi zawodami, stosunkowo niska. Ma to swoje uwarunkowania społeczne i ekonomiczne. Jest to stwierdzenie o charakterze ogólnym, co nie oznacza, że w niewielkich społecznościach lokalnych, w których przeważnie żyją i pracują leśnicy, ocena ta może być diametralnie inna.

Historycznie ranga zawodu leśnika zmieniała się wraz ze zmianami podstawowych funkcji lasów, wiązana też była głównie z ochroną majątku leśnego panujących i wielkich posiadaczy lasów, a także z funkcjami strażników łowieckich w celu ochrony

zwierzostanu i zapobiegania kłusownictwu. Na pewno w początkowym okresie eksploatacji lasów ranga ta była niewielka, potem zaś, w miarę przemysłowego wykorzystywania zasobów leśnych – wzrastała. Niedostosowanie się leśników, z różnych, przeważnie niezależnych od nich przyczyn, do przewartościowania funkcji lasu, spowodowało w konsekwencji obniżenie rangi zawodu.

Świadomość konieczności ochrony trwałości zasobów leśnych, gospodarowania w lasach na podstawie zasady ciągłości użytkowania, powodowała w praktyce podniesienie rangi zawodu leśnika, zwłaszcza leśnika kwalifikowanego, posiadającego odpowiednie wykształcenie. W wielu krajach praca leśnika określana była jako służba, przeważnie rządowa. Służba ta posiadała określone uprawnienia, nadawane specjalnymi aktami prawnymi, a także przywileje. Kwalifikacje leśników musiały być udokumentowane – np. w Galicji od roku 1853 wprowadzono ustawy egzamin rządowy na samoistnych gospodarzy lasowych.

Stosunkowo wysoką rangę posiadał zawód leśnika w okresie II Rzeczypospolitej. Dotyczyło to nie tylko pracowników leśnych zatrudnionych w dużych majątkach prywatnych, ale przede wszystkim leśników w służbie państwowej. Wiązało się to z przejęciem wielu pozytywnych doświadczeń w zakresie regulowania obowiązków i praw leśników takich krajów jak II wojna światowa i okres okupacji nie przerwały pracy leśników na rzecz polskiego lasu i polskiej gospodarki leśnej. Za podstawowe zadanie w tym okresie leśnicy uznali ochronę lasów przed rabunkiem ze strony okupanta. Organizowana była akcja samopomocy dla rodzin leśników przebywających w obozach jenieckich i koncentracyjnych, cywilny opór leśników w postaci sabotowania wykonywania niemieckich planów gospodarczych oraz bezpośrednia współpraca z oddziałami podziemnych organizacji wojskowych, bez względu na ich przynależność organizacyjną. Wielu leśników bezpośrednio uczestniczyło w akcjach bojowych oddziałów partyzanckich i walczyło w regularnej armii na wszystkich frontach.

W okresie powojennym ranga leśnictwa, a tym samym leśników, systematycznie spadała. Proces industrializacji kraju, rozwój przemysłu ciężkiego, spowodowały w konsekwencji stały wzrost rangi innych zawodów i pauperyzację innych, w tym także leśnictwa. Leśnictwo traktowano jedynie jako źródło dostarczania surowca drzewnego, sprowadzono gospodarkę leśną do roli obowiązkowego dostawcy drewna do zakładów przemysłowych, mniejszą rolę przywiązując do pozaprodukcyjnych i ochronnych funkcji lasu. Obraz leśnika "tylko wycinającego las", poruszanie spraw leśnych w środkach masowego przekazu tylko w okresie tzw. leśnych żniw spowodowało, że w społeczeństwie wykształcił się bardzo jednostronny obraz leśnika i jego pracy zawodowej.

Niski stopień mechanizacji prac leśnych, przewaga wymagań siły fizycznej nad innymi kwalifikacjami robotników leśnych dodatkowo pogłębiały to zjawisko. Zawód robotnika leśnego stał się o wiele mniej atrakcyjny niż np. kierowcy ciągnika w PGR. Wprowadzenie pilarek mechanicznych w pewnym sensie "nobiletowało" robotnika leśnego w środowisku i zmieniało sposób patrzenia na jego pracę i pozycję zawodową, ale było to jeszcze niewiele.

Pomimo olbrzymiego zaangażowania leśników w działalność zawodową i społeczną w środowisku pracy i zamieszkania, powierzanie im niektórych dodatkowych obowiązków

doprowadziło do stawiania ich niejako przeciwko miejscowym społecznościom. Przykładem tego jest zobowiązanie leśników do szacowania szkód łowieckich w uprawach rolnych w zastępstwie Skarbu Państwa. Ubocznym skutkiem tych działań była niechęć wielu rolników do wykonywania prac leśnych, świadczenia usług na rzecz leśnictwa, a tym samym notoryczny brak rąk do pracy w leśnictwie. Uniemożliwiało to wykonywanie wielu niezbędnych prac leśnych, zwłaszcza w zakresie hodowli i ochrony lasu.

Na pozycję leśnika wpływ miały także uwarunkowania ekonomiczne. Lansowana teza, że znaczenie określonej grupy zawodowej rośnie w miarę wartości wytwarzanego przez nią produktu oraz znaczenia tego produktu dla gospodarki narodowej, przy równoczesnie sztucznie utrzymywanej niskiej cenie surowca drzewnego powodowało deprecjację zawodu. Miało to również związek z poziomem wynagradzania leśników, przeważnie znacznie niższym od innych grup zawodowych.

Efektom nakładających się opisanych zjawisk była frustracja leśników, odstępowanie niejednokrotnie od zasady rzetelnej pracy, poszukiwanie lepiej płatnych i mniej absorbujących źródeł zarobkowania, a więc w znacznej mierze tzw. selekcja negatywna.

Na to wszystko nakładały się dodatkowo permanentne reorganizacje w Lasach Państwowych, zwłaszcza w latach siedemdziesiątych, wywołujące brak pewności miejsca pracy oraz związana z nimi rozbudowa aparatu administracyjnego, oparta na zasadzie braku zaufania do pracownika i oddalająca leśnika od lasu. Działania te, niestety, pozostawiły trwałe i niekorzystne skutki w mentalności leśników.

Niemniej przyznać trzeba, iż z punktu widzenia prawnego pozycja leśników została uporządkowana i dość wysoko określona. W roku 1974 ukazało się bowiem Rozporządzenie Rady Ministrów z 27 grudnia, w sprawie praw i obowiązków pracowników Lasów Państwowych, zwane popularnie pragmatyką służbową. Określa ono podstawowe powinności pracownicze, a mianowicie:

- dbałość o pomnażanie wartości gospodarczych i ochronnych lasów,
- konieczność działań na rzecz ochrony środowiska,
- obowiązek strzeżenia i pomnażania zasobów przyrody,
- obowiązek strzeżenia i ochrony powierzonego mienia Lasów Państwowych.

Administracja leśna uzyskała także uprawnienia administracji państwowej w zakresie gospodarki w lasach nie stanowiących własności Państwa oraz gospodarki łowieckiej.

Cytowane Rozporządzenie Rady Ministrów reguluje również przywileje pracowników Lasów Państwowych, a mianowicie: prawo do krótszego czasu pracy, do 50% zniżki kolejowej, prawo do nagród jubileuszowych oraz nagród i wyróżnień przewidzianych w Kodeksie Pracy, prawo do bezpłatnych mieszkań funkcyjnych. Gwarantuje również pracownikom bezpłatne drewno opałowe w ilości odpowiadającej równowartości 24 m³ szczap opałowych sosnowych rocznie, prawo do bezpłatnego korzystania z gruntów rolnych będących pod zarządem Lasów Państwowych, prawo do bezpłatnego umundurowania oraz możliwość nadawania leśnikom odznaki "Założony dla Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego".

Gwoli sprawiedliwości należy stwierdzić, iż znaczną część tych przywilejów pracownicy administracji Lasów Państwowych posiadali już wcześniej.

W miarę upływu lat inne grupy zawodowe uzyskiwały dodatkowe przywileje, co w sposób niejako automatyczny umniejszało rolę i znaczenie tych uprawnień, określonych w pragmatyce służbowej.

W ostatnich latach (po 1984 r.) włączenie leśnictwa w nurt realizowanej reformy gospodarczej, brak opracowania niezbędnego dla branży odrębnego systemu ekonomiczno-finansowego, przy równoczesnym sztywnym kształtowaniu cen na drewno, spowodowało brak środków finansowych na realizację w Lasach Państwowych wielu niezbędnych zadań gospodarczych oraz dalsze różnicowanie płacowe w stosunku do innych branż, oczywiście na niekorzyść leśnictwa.

Stosunkowo szybkie przewartościowanie spojrzenia społeczeństwa na funkcje lasu, spowodowane uświadomieniem sobie konieczności podejmowania działań na rzecz ochrony środowiska, w tym na rzecz zachowania i ochrony lasów, wywołało również w społeczeństwie niekorzystny obraz leśnika i jego pracy. Leśnik, starając się w miarę posiadanych środków i możliwości wykonywać niezbędne zadania w zakresie zagospodarowania lasu i użytkowania lasu, przy dominowaniu jeszcze tych drugich choćby ze względów ekonomicznych, stał się nagle w oczach społeczeństwa – "przeciwnikiem lasu i ochrony środowiska".

Stąd też, w ostatnim okresie czasu, obserwuje się często negatywny stosunek społeczeństwa do leśników i ich pracy, czego wyrazem są ukazujące się praktycznie w każdym czasopiśmie, z reguły krytyczne artykuły prasowe.

Powstaje więc pytanie, co należy zrobić, co powinni zrobić sami leśnicy, aby zmienić swój obraz w oczach społeczeństwa, podnieść rangę zawodu i status leśnika, stworzyć możliwości realizacji stojących przed leśnictwem nowych zadań. Wydaje się, że do niezbędnych działań należy zaliczyć:

- nadanie nowej, ustawowej rangi lasom i gospodarce leśnej,
- określenie nowych, wynikających z przewartościowania funkcji lasów, zadań i obowiązków leśników,
- ustabilizowanie struktur organizacyjnych Lasów Państwowych, gwarantujące leśnikom poczucie pewności i stabilizacji, stanowiące podstawę motywacji do dalszej pracy,
- intensyfikacja działań w celu zapewnienia kadrze leśnej odpowiedniego poziomu płac i warunków socjalno-bytowych, zwłaszcza budownictwa mieszkaniowego,
- mobilizowanie społeczeństwa do współdziałania w poczynaniach mających na celu ochronę istniejących zasobów leśnych, przez podniesienie wiedzy o lasach i leśnictwie. Wymaga to uruchomienia całego systemu działań w kierunku rozwinięcia w społeczeństwie kultury leśnej oraz jego pozyskanie dla spraw leśnych. Istotną częścią tych działań powinna być popularyzacja wiedzy o lasach i leśnictwie.